

KEMAL TAHİR ROMANLARINDA DEVLET, MÜLKİYET, BİREY*

Büşra EVGÜ**

Gökçen ÇOŞKUN ALBAYRAK***

ÖZET: Giderek matematikselleşen ve kendisine soyut, indirgemeci bir dünya kuran iktisat; toplum ve insanla kopardığı bağı yeniden kurabilmek için sanat ve edebiyattan gelecek bilgilere ihtiyaç duymaktadır. Romanlar edebi eserler içinde iktisatçıların en çok başvurduğu düşünce tarihi kaynaklarından biri olmuştur. Kemal Tahir Türk düşüncesinde fikirlerini romanları aracılığıyla ifade etme yolunu seçen önemli yazarlardan biridir. Romanlarını tarihi bir arka plana dayandıran Kemal Tahir, Türk toplumunun sorunlarını ve sorunların çözümünü geçmişe dönerek anlamaya çalışmıştır. Osmanlı-Türk toplumunun iktisadî ve siyasî yapısını incelerken yaslandığı teori Doğu-Batı çatışmasıdır. Doğu-Batı çatışmasının temelinde ise mülkiyet rejimlerinin farklılığı yer almaktadır. Bu makale Kemal Tahir'in roman kahramanlarının ağzından Osmanlı-Türk iktisat sisteminde ve devlet-birey ilişkisinde mülkiyet rejiminin etkisini anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Devlet, Mülkiyet, Roman, İktisadi Düşünce

State, Individual and Property Relations in Kemal Tahir's Novels

ABSTRACT: Economics, as it gets more quantitative and develops an abstract, reductionist universe for itself, requires knowledge from art and literature to re-establish the relationship it has broken with society and people. Among literary works, novels have been one of the most important sources in history of economic thought. Kemal Tahir is a notable writer in Turkish philosophy, who chose to express his ideas through his novels. Kemal Tahir, whose novels are based on historical events, attempted to comprehend Turkish society's issues and solutions by looking to the past. He bases his analysis of the Ottoman-Turkish society's economic and political structure on the East-West conflict thesis. This article aims to understand the impact of the property rights regime on the Ottoman-Turkish economic system and the state-individual relationship, through the words of Kemal Tahir's novel heroes.

Keywords: Kemal Tahir, State, Property Rights, Novel, Economic Thought

* Bu makalenin çıkış noktası 2020 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalında tamamlanan "Kemal Tahir Romanlarında Devlet-Ekonomi-İnsan İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tezidir.

** busraevgu.137@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5350-2077

*** Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, gokcenca@marmara.edu.tr, ORCID:0000-0001-9082-8546

Giriş

Siyasi ve iktisadi olguları, birbirini karşılıklı olarak etkileyen, tarihsel bir sürekliliğin ve kurumsal bir bütünlüğün öğeleri olarak ele alan sosyal bilim, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu bütünlükçü yaklaşımını çözümlene çerçeveleri ayrı ayrı belirlenmiş sosyal bilim alanlarına bırakmaya başlamıştır. Bu ayrışmada en çok etkilenen alanlardan biri ise iktisat olmuştur¹. Newtoncu fizik bilimine öykünerek iktisadın evrensel yasalarına ulaşmayı amaçlayan ana akım iktisat diğer tüm sosyal bilim alanlarından bağımsız, matematiksel, soyut modellemeye dayalı tümdengelimci bir yöntemi benimsemiştir.

İktisat, bilimsellik iddiasıyla giderek matematikselleşirken yalnız diğer sosyal bilimlerden değil, aynı zamanda toplum ve bireyin gerçekliğinden de soyutlanmıştır. İktisatçılar, indirgemeci ve soyut dünyalarını belli bir ülke ve zamana dair yargıda bulunacakları zaman terk etmek zorunda kalırlar. Teorinin soyut dünyası ile gerçek dünyanın işleyişi arasındaki farklılıklar tam da bu noktada ortaya çıkar. Aradaki farkı anlamak isteyen iktisatçılar çoğu zaman başka disiplinlerden gelecek bilgilere ihtiyaç duyarlar.² Ana akım iktisadın yöntemini eleştiren heterodoks iktisat okulları iktisadın, kaybettiği insan ve toplum gerçeğine dönebilmesi için, geçmişte sosyoloji, tarih, sanat-edebiyat gibi diğer disiplinlerle kopardığı bağı yeniden kuran analiz yöntemlerine yönelmişlerdir. Bu bağlamda bir taraftan heterodoks yaklaşımların, bir taraftan da iktisadın diğer bilimlerle ilişkilerini öne çıkaran disiplinlerarası çalışmaların iktisatçılar arasında yaygınlaştığı görülmektedir.

Heterodoks iktisat akımlarının başında gelen Alman Tarihçi Okulun Türkiye'deki ilk takipçilerinden Sabri Ülgener'e göre; "İktisadi yaşayış, sözün kısası, nerede ve hangi yüzyılda olursa olsun, yalnız dış verilerin bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Bütün o yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve davranışları ile insan gerçeği yatar."³ İktisat tarihinin genel olarak kültür tarihi ile beraber çalışılması gerektiğine inanan Ülgener, herhangi bir dönemin iktisadi zihniyetinin anlaşılması için insanların yaşayış normlarını yansıtan edebiyat ve sanat eserlerinin en önemli referanslar olduğunu vurgular.⁴

Edebiyat eserleri yazdıkları ya da konu aldıkları dönemlerin sosyal, kültürel, siyasi, iktisadi ve ahlakî etkilerini barındırır ve okuyucuya yansıtır. Edebiyat toplumu etkiler ve kendisi de toplumdan etkilenir. Edebi eserler bilimsel kaygılarla, bilime katkı olsun diye kaleme alınmazlar elbette. Ancak içerikleri itibarıyla farklı bilimlere sınırsız veri sağlayabilirler.

Romanlar edebi tür içerisinde kurgu metni en geniş, zaman-mekân açısından en kapsayıcı, bir tür olarak karşımıza çıkar. Fethi Naci'ye göre roman türünün alt yapısını kökleri 16. ve 17. yüzyıllara uzanan üç edebi akım oluşturur. Bunlardan ilk ikisi psikolojik ve anı türündeki yazılardır. Üçüncüsü ise pikaresk romandır. Bu romanlar feodal hiyerarşiden kopan, feodal düzenin sosyo-ekonomisine karşı çıkan, o dönemin sınıfsal yapısına başkaldıran birey tipinin anlatıldığı ilk romanlardır. Roman kahramanının kavgası başka bir bireyle değil, o toplumsal düzeni oluşturan feodal dünya düzeniyledir.⁵

Bugünkü anlamıyla bildiğimiz romanın ortaya çıkışı ise 18. ve 19. yüzyıllara denk gelir. Burjuva sınıfının doğmasıyla değişen sınıfsal yapı, bunun toplum-birey üzerindeki etkisi ve

¹ Emre Özçelik ve Eyüp Özveren, *Kurumsal İktisat'ın Dünü, Bugünü, Yarını*, Ekonomik Yaklaşım, 26/96 (2015), ss.18-19.

² Çınla Akdere ve Özge Mete, *İktisat ve Edebiyatın Disiplinlerarası İletişimi: Stephen King'in Ruhlar Dükkanı Romanında Tüketim*, İktisat ve Diğer Bilimler (Der. Çiğdem Boz, Kaan Ögüt, Ahmet Deniz Bozkurt), İletişim Yayınları, 2017, s.197

³ Sabri. F. Ülgener, *İktisadi Çözümlemenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, Der Yayınları, 1991, s. 12.

⁴ Ülgener, A.g.e, ss. 16-17.

⁵ Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990, ss. 7-11.

bireyin yalnızlaşması roman konularını etkilemiş ve değiştirmiştir. 19. yüzyıldan önceki roman konularına baktığımızda aşk, macera ve kahramanlık-şövalyeliğin öne çıktığını, 19. yüzyıldan sonra ise burjuva devriminin sosyo-ekonomik sonuçlarının ağırlık kazandığını görürüz.⁶

Romanların iktisat diliyle okunabileceğine dikkat çeken Mustafa Özel'e göre romanlar gerçek dünyayı yansıtan bir sestir. Romanlar dünyanın gerçekliğini tartışan ve ifşa eden bir bilimdir. Yazarlar ilhamlarını Tanrı'dan ve tarihten alır, yarattıkları dünyanın yasalarını kahramanları ve okuyucularıyla birlikte keşfeder. Özel, Marx, Weber ve Durkheim'in yazdıklarına nasıl toplumbilim deniyorsa, Balzac, Dickens ve Tanpınar'ın yazdıklarına da romanbilim denilmesi gerektiğini söyler. Çünkü her iki bilim de insanı ve toplumu anlamaya çalışır. Romanlar tarih bilimiyle de iç içedir.⁷ Bu yüzden iktisatçılar daha önceki dönemlerde göremedikleri ve gözden kaçırdıkları sosyo-ekonomik olayların toplum üzerindeki yansımalarını romanlar aracılığıyla yakalayabilir ve bugünkü analizlerini yaparken tamamlayıcı bir unsur olarak kullanabilirler.

Türk düşüncesinde iktisat yazını ve romancılığın gelişimi eşanlı olup, 1870'lerden itibaren başlamıştır. Bu iki alanın zaman zaman kesiştiği de görülmüştür.⁸ Osmanlı döneminde Ahmet Midhat Efendi, Mizancı Murad Bey ve Hüseyin Cahid (Yalçın) gibi yazarlarla başlayan bu kesişme Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet döneminin öne çıkan romancı-düşünürlerinden Kemal Tahir bu kesişmenin önemli örneklerinden biridir.

Bu makalede Kemal Tahir'in romanlarından hareketle yazarın iktisadî düşüncesi devlet-mülkiyet-birey ilişkisi çerçevesinde tartışılacaktır. Bu doğrultuda teorik tartışmalara girmeden, uzun diyalogları ile bilinen Kemal Tahir romanlarındaki kahramanların ağzından Osmanlı-Türk iktisat sisteminde ve devlet-birey ilişkisinde mülkiyet rejiminin etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır.⁹ Türkçe literatürde romanları bir iktisat tarihi/iktisadî düşünce tarihi kaynağı olarak ele alan araştırmaların sayısı sınırlı olmakla birlikte artış göstermektedir. Mevcut araştırmaların bir kısmı Batı romanlarına odaklanırken, yine sınırlı bir kısmı da Türk romanlarını incelemiştir.¹⁰

⁶ Derya Güler Aydın ve Çınla Akdere, *Edebiyattaki İktisat*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 10.

⁷ Mustafa Özel, *Roman Diliyle İktisat*, İstanbul, Küre Yayınları, 4. Baskı 2018, s.11-18.

⁸ Deniz Kılınçoğlu, *İktisadi Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Edebiyat: Geç Osmanlı İmparatorluğu'ndan Üç Örnek*, İktisat ve Diğer Bilimler (Der. Çğdem Boz, Kaan Ögüt, Ahmet Deniz Bozkurt), İletişim Yayınları, 2017, s.232.

⁹ Kemal Tahir romanlarındaki diyalogların uzunluğuna dair bir eleştiri için bakınız: Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*, İmge Yayınları, 2019, ss.206-207.

¹⁰ Konuyla ilgili Türkçe literatürdeki çalışmaların bazıları şu şekildedir: Çınla Akdere ve Özge Mete, *İktisat ve Edebiyatın Disiplinlerarası İletişimi: Stephen King'in Ruhlar Dükkanı Romanında Tüketim*, İktisat ve Diğer Bilimler (Der. Çğdem Boz, Kaan Ögüt, Ahmet Deniz Bozkurt), İletişim Yayınları, 2017, ss. 185-229; Deniz T. Kılınçoğlu, *İktisadi Düşünce Kaynağı Olarak Edebiyat: Geç Osmanlı İmparatorluğu'ndan Üç Örnek*, İktisat ve Diğer Bilimler (Der. Çğdem Boz, Kaan Ögüt, Ahmet Deniz Bozkurt), İletişim Yayınları, 2017, ss. 231-266; Ekmel Kılıç, *Mustafa Kutlu'nun Hikayelerinden İslam İktisadı Bağlamında İktisat Meselesi*, Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı/6, Aralık 2020, ss. 540-566; Elif Hacısalihoğlu, *Sosyal Politika, Sınıf ve Edebiyat: Biraradlığın Seyri ve Yeni Çalışmalar için Yöntemsel Sorular, Sorunlar*, Emek Araştırma Dergisi (GEAD), Forum yazısı, Cilt 11, Sayı 17, Haziran 2020, ss.227-238; Mustafa Türkmenoğlu ve Sevgül Türkmenoğlu, *Ömer Seyfettin Hikayelerine İktisadi Bir Yaklaşım*, Liberal Düşünce Dergisi, 26/102, Bahar 2021, ss.197-214; Mustafa Ercan Kılıç, *Romanların İktisadi Yetkinliği: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Romanını Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden Okumak*, Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 4/2 (2022), ss. 86-102; Mustafa Ercan Kılıç ve Muhammed Fatih Çoşkun, *Ortodoks İktisada Alternatif Bir Yaklaşım: Edebi Metinlerin İktisadi Analizlerde Kaynak Olarak Kullanılması*, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 21/1 (2021), ss. 76-87.

Bir İktisadi Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Kemal Tahir Romanları

20. yüzyıl Türk düşüncesinde önemli izleri olan Kemal Tahir, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İstanbul'da dünyaya gelmiş, kapitalizmin yüzyıldaki ikinci büyük krizi yaşanırken, 1973'te yine İstanbul'da, hayata veda etmiştir. Kemal Tahir, özgün ve yetkin bir sosyal teorisyendir.¹¹ Romancı kimliği ile ön plana çıkan Kemal Tahir, aynı zamanda edebiyat, felsefe, sosyoloji, siyaset, tarih ve ekonomi alanlarında şahsına münhasır tespitler yapmış önemli bir düşünürdür.

Kemal Tahir'in romancı kimliği ile düşünür kimliğini birbirinden ayırmak zordur. Romanları düşüncelerini dile getirdiği yer, roman karakterleri ise düşüncelerini savunan, sorgulayan ve dile getiren destekçileri gibidir. Onun bir yazar-düşünür kimliği kazanmasında yaşamı boyunca tanık olduğu siyasi, sosyal ve iktisadi şartların etkisi büyüktür. Kemal Tahir yaşadığı dönem, şahitlik ettiği siyasi ve iktisadi değişimler ve Atsız ve Köprülü'den, Nazım Hikmet ve Marks'a uzanan fikrî serüveni nedeniyle Türk düşüncesinin ilginç simalarından biridir.

Kemal Tahir'in hayatının dönüm noktası siyasi nedenlerle girdiği hapisane yılları olmuştur. Hapishane yaşamı hayatı sorgulamasına, Orta-Anadolu gerçekliğini tanınmasına ve Türk toplumu üstünde düşünmesine vesile olmuştur. Kemal Tahir, yaklaşık 12 yıl kaldığı hapishaneden bir romancı-düşünür olarak çıkmıştır.¹² Nazım Hikmet'le tanışması sosyalizm fikriyle karşılaşmasına sebep olsa da Kurtuluş Kayalı'ya göre sosyalizmi hapishane yıllarında okumuş, araştırmış ve bu süreç ona Nazım Hikmet'in bile yanından geçemeyeceği tarihsel ve sosyolojik derinlik kazandırmıştır.¹³

Türkiye'de sosyalist fikirlerin ortaya çıkışı Avrupa ile kıyaslandığında çok geç sayılmasa da Türk sosyalistleri Avrupa sosyalistlerinin içinden geldiği iktisadi ve toplumsal mücadeleleri yaşamadıklarından, sınıf çatışması kaynaklı eşitlik ve özgürlük taleplerini özümseyememişlerdir. Dolayısıyla Türkiye'de sosyalizm anlayışını somut mücadeleler değil, daha çok dışardan ithal edilen ideolojik öğretiler şekillendirmiştir.¹⁴ Kemal Tahir klasik Marksist görüş ve fikirlerin Türkiye'nin gerçekliğine ve tarihine uymadığını düşünen aydınlardan biridir. Onun sosyalizm anlayışı, Batı'nın içinden ve tarihi gerçekliğinden doğan sosyalist fikirlerin, doğrudan kabul edilmesi yerine, Marksizmin yeniden Türkiye'nin gerçekliğine ve toplumun ihtiyacına göre uyarlanmasına dayanır.¹⁵

Kemal Tahir, önceliği Türkiye'nin tarihine ve gerçekliğine vermiştir. Bu sebeple de Marksizmin diyalektik düşünme biçimini Türkiye'nin yerel değerlerine uyarlamaya çalışmıştır. Kemal Tahir, Türkiye'de Batı'dan "tercüme" bir sosyalizm anlayışının sözcülüğü yerine, dünyada Türkiye'nin sözcülüğünü tercih etmiştir.¹⁶ Kemal Tahir'in diğer düşünürlerden ve sosyalistlerden ayrılan yanı, Batı'nın klasik bakış açısıyla Türkiye gerçeğine bakmayı reddetmesi ve yerli bir bakış açısıyla Türk toplumunun sorunlarına ve tarihine ilgi duymasıdır.¹⁷

¹¹ Sezgin Kızılcılık, *Özgün ve Yetkin Bir Teorisyen Olarak Kemal Tahir*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2012, s. 2.

¹² Ercan Tepe, *Kemal Tahir "Toprakla Boğuşmak Yumuşatır Adamı"*, İstanbul, Siyah Beyaz Yayınları, 1. Baskı 2019, s. 25.

¹³ Kurtuluş Kayalı, "Solda Kemal Tahir Tartışmaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol/Cilt 8*, ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 1096.

¹⁴ Murat Belge, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol/Cilt 8*, ed: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 30-42.

¹⁵ Tepe, A.g.e., s. 56.

¹⁶ Ertan Eğribel, "Kemal Tahir ve Sosyalizm", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına Sosyoloji Yıllığı-Kitap 10*, der., Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma yayınları 1.Baskı 2003, s.73.

¹⁷ Kızılcılık, A.g.e. , s. 83.

Kemal Tahir'in sorguladığı ve üzerinde durduğu asıl konu, Türk toplumunun sorunlarının nereden kaynaklandığıdır. Kemal Tahir'e göre insanlar geçmişlerine, yaşadıkları güne, kendilerine, yakın çevrelerine ve geleceklerine akıl erdirebilmek için aralıksız tarihe başvurmak zorundadır.¹⁸ Toplumların yaşadıkları sorunların kaynakları da bu sorunların çözümleri de her toplumun kendi tarihinde aranmalıdır. Bu nedenle toplumların ve medeniyetlerin birbirine uydurulmaya çalışılması toplumsal sorunların temel kaynağıdır¹⁹.

Kemal Tahir, Türk toplumu ve tarihi üzerine yaptığı araştırmaları ve ulaştığı sonuçları romanları aracılığıyla aktardığı için, romanlarının tarih, sosyoloji, ekonomi ve felsefeden ayrı düşünülmemesi gerekir. Kemal Tahir'e göre bir ülkede yeterli tarihi ve sosyolojik araştırma yoksa ya da mevcut araştırmalar toplumu anlamada ve anlatmada yetersiz kalıyorsa, yazar, kalemını bir toplum bilimci gibi kullanmalı, romanını gerektiği zaman ekonomik, sosyolojik ve tarihi bir makale gibi yazmalıdır. Roman sadece kurgusal bir metin olmaktan çıkmalı ve toplumsal sorunları dile getiren ve bilgi veren bir kaynağa dönüşmelidir.²⁰ Kemal Tahir romanların toplumsal yönüne dikkat çekmiş ve edebiyatın toplumu aydınlatma işlevini kullanan en önemli yazarlardan biri olmuştur.

Kemal Tahir romanlarında "*drama düşmüş Türk insanı*"nı anlatmıştır. Anadolu Türk insanının kendisi ve çevresi ile boğuşmasını derinlemesine incelemiş ve Türk insanının gelecekte dünyayı değiştirecek ve geliştirecek güce sahip olduğunu ileri sürmüştür. Kemal Tahir'in romanlarında drama düşmüş insan çıkış noktası olsa da bireyden toplumsal drama bir kayış da söz konusudur.²¹ Çünkü Kemal Tahir'e göre Türk toplumunda Batı toplumundaki gibi derin sınıfsal ayrımlar olmadığı için birey dramı ile toplum dramı iç içeydi. Batılı insan yıllarca kölelikten gelen sömürü toplumunda yaşamış ve bu toplum içinde kendine yabancılaşmış, sınıfsal bir yalnızlık yaşamıştı. Türk insanının yalnızlığı ise dışsal etkilerden değil, ancak kendi ruhsal yalnızlığından kaynaklanabilirdi, çünkü Türk insanı kendini toplumundan ayırmayı hiç düşünmezdi.²² Bu sebeple Kemal Tahir Türk insanının ve toplumunun gerçekliğine inmiştir.

Kemal Tahir Türk edebiyatı içinde toplumcu-gerçekçi yazarlar arasında anılır. Toplumsal-gerçekçi edebi akımda tarihsel ve toplumsal olaylar iç içedir. Kemal Tahir'e göre gerçekçi roman, "*insanları toplum yasalarına göre inceleyen, eleştiren, böylece zenginleştiren araçtır.*" Ama onun gerçekçiliği durağan bir gerçekçilik değildir, gerçeklerin zaman içinde değişebileceğine ve bu yüzden gerçekçi yazarların, değişen durumlar karşısında gerçekliği yeniden araştırması, eleştirmesi ve toplumun ihtiyacına uygun hale getirmesi gerektiğine inanır.²³ Yani gerçekçi yazar, sürekli gerçeği aramalı ve olayları sorgulamalıdır. Kemal Tahir kendisi de hayatı boyunca bu düşüncesine bağlı kalmış, yazarlığı boyunca Osmanlı-Türk toplumunu, bireyi ve devleti değişen tarihi koşullar içinde incelemiş ve romanlarına bu gerçekçiliği yansıtmıştır.

Kemal Tahir Düşüncesinde Doğu-Batı Çatışması ve Mülkiyet İlişkileri

Kemal Tahir'in düşüncelerini ve romanlarını incelerken öne çıkan üç önemli konu vardır: Doğu-Batı çatışması, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ve Batılılaşma. 1960'lı yıllarda Türkiye'de sosyal tarih çalışmaları önem kazanmaya başlamıştı. Kemal Tahir de bu çalışmalara kendi araştırmalarından ulaştığı Doğu-Batı çatışması çerçevesinden katılacaktı. Kemal Tahir'e göre

¹⁸ Kemal Tahir, *Notlar: Osmanlılık/Bizans*, der., Cengiz Yazoğlu, Ankara, Bağlam Yayınları, 1992, s. 14.

¹⁹ Kemal Tahir, *Notlar/Batılılaşma*, der., Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, Eylül 1992, 1. Basım, s. 13.

²⁰ Berna Moran, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış/ Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss. 182-186.

²¹ Moran, A.g.e., ss. 176-177.

²² İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, İstanbul, Yaba Yayınları, 3. Baskı 2003, ss. 205, 210-211

²³ Bozdağ, A.g.e., s.208.

hiçbir toplum başka bir topluma benzemezdi. Bu nedenle Doğu ve Batı toplumlarının farklılığına vurgu yapmış ve düşüncesini Doğu-Batı çatışması üzerine oturtmuştu. Doğu-Batı toplumları tarihleri ve sosyal yapıları itibariyle birbirinden farklıdır. Doğu'da devletin hâkim olduğu bir toplumsal yapı varken, Batı'da sınıflı bir toplumsal yapı vardır.²⁴ Kemal Tahir bu görüşten yola çıkarak Doğu-Batı çatışmasını da temelde mülkiyet biçimlerindeki farklılığa ve bundan doğan toplumsal sınıf farklılaşmasına bağlar.²⁵

Kemal Tahir Doğu ve Batı arasındaki farkları, tarihsel süreç ve üretim tarzları açısından incelemiş ve Osmanlı-Türk toplumunu feodalite içerisinde değerlendiren klasik Marksist görüşe karşı çıkmıştır. Kemal Tahir yaptığı araştırmalarda Marks ve Engels'in aslında Doğu toplumları için klasik sosyalistlerden daha farklı bir açıklama getirdiklerini bulmuş ve bunun da mülkiyet ilişkilerindeki farklılıklardan kaynaklandığını tespit etmiştir.²⁶ Doğu toplumlarında Batı'daki gibi bir özel mülkiyet rejiminin olmadığını fark eden Kemal Tahir, bu düşüncesini açıklamak için Marks ve Engels'in ATÜT teorisine başvurmuştur. Kemal Tahir'in "ATÜT yaklaşımı Osmanlı üretim tarzını açıklayabilir mi?" sorusu Türk iktisat tarihindeki üretim tarzı tartışmalarının da seyrini belirlemiştir.

Marks'ın Doğu toplumlarının üretim tarzını açıklarken kullandığı ATÜT sisteminde toprak mülkiyeti devlete, toprağın kullanım hakkı ise halka aittir. Toprağın sahibi olan devlet bu toprakların güvenliğini sağlamak, bayındırlık hizmetlerini yapmak zorundadır. Kendi kendine yetebilen kapalı köy ekonomisi topluluklarında, devlet kendine düşen görevi yerine getirdiği takdirde artık üründen pay alır.²⁷ Kemal Tahir'e göre devlet ve köy arasındaki bu ilişki ATÜT sisteminin var olmasını sağlayan temel sebeptir. Bu sistemde ekonomik alt yapının işleyişi basit ve değişmezdir. Kendi kendine yetebilen köy ekonomisinde değişim yavaş ve güçsüzdür. Siyasal alandaki sorunlar, ekonomik alt yapıyı kökten değiştirecek nitelikte olmaz, bunun nedeni değişimin halktan gelen bir istek ve ekonomik temelli olmamasıdır.²⁸ Bu sistemde değişimin nedeni ekonomik sisteme yönelik değil, yönetim gücünü ele geçirmeye yönelik bir değişim isteğidir.

ATÜT'de devlet mülkiyeti elinde bulunduran asli unsur olduğu için Doğulu toplumlarda özel mülkiyet gelişmemiştir. Özel mülkiyete ve sermaye birikimine izin vermeyen bu üretim tarzında, Batılı anlamda sınıflı toplum yapısının varlığından da söz edilemez. Kemal Tahir, ATÜT sistemine sahip toplumlarda sınırlı da olsa bir özel sermaye birikimi olacağını düşünür, ama devlet despotizmi olduğu için serbest yatırım alanı bulamayan sermayenin kapitalizme evrilecek sınıfsal yapıyı ortaya çıkaramayacağını savunur. Kemal Tahir Batı toplumlarındaki gibi keskin sınıfsal farklar olmasa da ATÜT sistemine sahip Doğu toplumlarının tamamen sınıfsız olmadığını da vurgular.²⁹

ATÜT'de sınıfsal ayırım halk arasında değil, halk ve devlet bürokrasisi arasında olup, ATÜT sistemi sınıflı ve sınıfsız toplum yapısını bir arada bulunduran çelişkili bir yapıya sahiptir. Kemal Tahir'e göre ATÜT sisteminde sınıfsal yapıyı devlet oluşturur ama devletin hayırlı-kerim devlet olma özelliği vardır. Devlet artık ürüne el koyar ancak bunu halkı sömürmek için değil, halkın ihtiyaçlarını karşılamak için yapar. Bu sistemde devlet ve halk arasında, Batı'daki

²⁴ Kızılçelik, A.g.e., s. 152.

²⁵ Erem Sarıkoca, "Kemal Tahir ve Toplum Farklılaşmaları", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına Sosyoloji Yılığ-Kitap 10*, der., Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayınları, 1.Baskı, 2003, s. 201.

²⁶ Selahattin Hilav, Kemal Tahir ve Tarihi kavramak, *Türkiye Defteri*, sayı:9, Temmuz 1974, ss. 10-12.

²⁷ Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Kırkareli, Sermet Matbaası, 1981, ss. 20-23.

²⁸ Kemal Tahir, *Notlar: Çöküntü*, der., Cengiz Yazoğlu, Ankara, Bağlam Yayınları, 1992, ss. 155-156.

²⁹ Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, der., Cengiz Yazoğlu, Ankara, Bağlam Yayınları, 1992, s. 295.

gibi köle-efendi ilişkisi bulunmadığı için, feodaliteye oradan da kapitalizme sıçrayacak bir özelliği yoktur.³⁰ Fakat, Batı'nın değişimi ve dönüşümü ister istemez Doğulu toplumları etkileyecek ve Doğulu toplumlar Batı'nın öncülüğü üstlendiği bir düzende onlara ayak uydurmak zorunda kalacaktır.

Batılılaşma, Doğulu bir toplum için değişim ve dönüşüm demektir. Yıllarca farklı sosyo-ekonomik alt yapısı olan bir toplum, bu değişim ve dönüşüme ister istemez direnç gösterecek ve bu da çatışma yaratacaktır. Kemal Tahir'de bu konuyu Doğu-Batı çatışması içinde ele almıştır. Baykan Sezer'e göre, Kemal Tahir Batılılaşma konusunu gerçek boyutlarla tartışmaya açan ilk kişidir.³¹

Batılılaşma hareketlerinin dünyadaki ilk örneklerini Rusya ve Osmanlı Devletleri oluşturur. Osmanlı Devleti Batılılaşmaya bir reform hareketi olarak değil, sadece bir restorasyon süreci olarak bakmıştı. Osmanlı bürokratları Batılılaşmayı ülkenin içinde bulunduğu duraklama döneminden çıkmak, Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı eski günlerine geri dönebilmesi için kullanılacak bir araç olarak görmüşlerdi.³² Fakat, Batı ve Doğu toplumlarının tarihi, kültürü ve ekonomik alt yapısı farklıydı ve çatışma içindeydi. Kemal Tahir Batılılaşmanın Osmanlı-Türk toplumu üzerinde açmazlar yarattığını düşünüyordu. Batılılaşmanın yanlış algılanıp uygulandığını, Batı'nın sosyo-ekonomik kültüründen ve tarihsel şartlarından doğan uygulamaların Türk toplumu üzerinde taklit ve özenme yaratmaktan başka bir işe yaramayacağını ileri sürüyordu.³³

Kemal Tahir Batılılaşmaya bakışını şu şekilde ifade eder; "*Ben, toplumumuzda, Batılılaşmanın neden istenen sonuçları vermediğini aradım. Bu arayış, beni tarihimizi yeni bir açıdan öğrenmeye, incelemeye zorladı.*"³⁴ Kemal Tahir Batılılaşma kavramını "**Batılılaşma**" olarak kullanıyordu. Çünkü o, Batılılaşmayı Batı'ya benzemeyen, Doğulu bir toplumun Batılı insana benzetilmesi olarak görüyordu. Ona göre Doğululuk ve Batıllık birbirine benzetilecek sonradan kazanılan bir özellik değildi. Doğululuk ve Batıllık, toplumların kendi içinden doğan tarihsel bir süreç ve birikim işiydi.

Kemal Tahir Batılılaşma kavramına, sırf insanların bireysel yaşamlarında olan değişimler nezdinde değil, devletin ve toplumun tarihsel süreç içinde geçirdiği değişim ve çatışmalar nezdinde yaklaşmıştır. Bu yüzden Batılılaşmayı sadece Tanzimat'la başlayan süreçle sınırlandırmaz, ona göre Doğu toplumlarının Batı'yla tarihte girdiği her iletişim bu süreci oluşturur. Bundan dolayı o Doğulu toplumların ve Osmanlı-Türk toplumunun tarihi köklerine inip, kapsayıcı bir tarih araştırması yapmıştır.³⁵

Kemal Tahir Romanlarında Devlet, Mülkiyet, Birey

Kemal Tahir, Doğu ve Batı'nın coğrafi ve fiziki şartlarının farklı devlet biçimlerine ve mülkiyet anlayışlarına sebep olduğunu vurgular. Bu konudaki görüşlerini Yorgun Savaşçı adlı romanında, roman karakterleri Doktor Münir ile II. Abdülhamid zamanında Bağdat'a yerleşmiş, Türk topraklarında kazılar yapmış ve Türk toplumunu gözlemleme şansı bulmuş Alman arkeolog Doktor Karlos'un diyalogu aracılığıyla aktarır. Bu sohbette Doktor Karlos Osmanlı ekonomik düzenini "*talan ekonomisi*" ile açıklamaya çalışan Doktor Münir'e karşı yeni

³⁰ Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 295.

³¹ Baykan Sezer, "Kemal Tahir Üzerine", 4. *Boyut* (iç), s. 53, Aktaran: Kızılcıkelik, A.g.e., s. 203.

³² Murat Belge, "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3/Modernleşme ve Batıcılık*, ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 43-46.

³³ Bozdağ, A.g.e., ss. 138-139.

³⁴ Kemal Tahir, *Notlar: Batılılaşma*, der., Cengiz Yazoğlu, Ankara, Bağlam Yayınları, 1992, s. 147.

³⁵ Tepe, A.g.e., s. 38.

bir bakış açısı sunar ve Osmanlı Devlet sisteminin yaşadığı coğrafyanın bir sonucu olduğunu iddia eder;

En küçük topluluklar bile, sür-git talanla yaşayamazlar! Çünkü hiçbir toplum 'Gelip talan etsinler' diye sürgit üretim yapmaz. Osmanlı İmparatorluğu gibi kocaman bir kuruluş, yedi yüzyıl, nasıl yaşamış? Talan için bir araya gelen bütün topluluklar, talan az olsa da dağılır, çok olsa da... Bu bir... İkincisi: Talan temeline dayanan bir otorite, özel mülkiyetin tek ellerde toplanmasını önlemeye sürgit nasıl güç yetirebilmiştir?

...

-Karlos Çorbacı piposunu temizleyip doldurdu, 'Bak n'apcağız her doktor' dedi, 'eski bildiklerini bir yana bırakacağız, dekart hesabı,' dedi, 'yeniden aramaya başlayacağız önyargıları atıp...' Bakalım bu davranış bizi nereye götürecektir? Başlıyoruz! Anadolu toprakları nasıl topraklardır sence?

-Nasıl mı? Yamandır Anadolu'muzun toprağı,' dedim 'Dünyanın ekin ambarı olacak topraklardır. Biz tembelliğe vurduğumuzdan bu cennet vatanın üstünde sürünmekteyiz. İş bilir ellere geçse bak neler olur...'

-Salt Anadolu toprağı değil, Akdeniz'i Ege Denizi'ni çevreleyen bütün topraklar, cenabet topraklardır. Çünkü bu bölge toprakları dünyanın yüzünde, gayet ince, pek yalınkat bir kaput gibidir. Tarım derin derin aktarılamaz, kara sapanın ucuyla az biraz karıştırılır. Bu bölgenin hava durumu da tarıma uygun değildir doktor, ya kurak gelir ya taşkın... Taşkınlar, tarlanın yarısını alır denize götürür, yarısını dar vadilere indirip bataklık yapar. Bataklıklarda insan barınamaz. Bu yüzden Adana, Küçük, Büyük Menderes ovaları gibi verimli ovalarınız ancak on dokuzuncu yüzyılın ortalarında tarıma açılabilmiştir. Daha önceleri buralarda göçebeler hayvan otlatıyorlardı. Bu özellikteki topraklarda, Batı'da olduğu gibi, özel mülkiyet yerleşip gelişemez, zenginlikler sayılı ellerde toplanamaz. Sizde Batı anlamında Feodalite'nin bulunmaması bundandır. Çünkü ne kadar güçlü olursa olsun hiçbir feodal, böyle topraklarda serflerini doyurup kendisini zengin edecek tarımı, yalnız kendi gücüyle sürdüremez! Türkçesi toprakları tarımda tutmak için gerekli bayındırlık işlerini sizde ancak devlet yapabilir. İşte bu sebepten, sizin topraklar haklı olarak devletin mülkiyetindedir. Gene bu sebepten Batı'da devlet, sıradan bir sınıfın öteki sınıfı ezmek için kullandığı araç haline geldiği halde, sizin devlet, ana ödeviyle toplumu ihya edicidir. Yani Batı'da devletin olmadığı zamanlar toplumlar var olmuşlardır ama, Doğu'da devletsiz toplum görülmemiştir. Sizde devlet toplumun var olma, yok olma şartıdır. Siz, farkına varın varmayın, her şeyi devletten beklersiniz. Bizde ağalık vermekle olduğu halde, sizde elbette vermekle olacaktır...Batı'da ilkçağların kölelik sisteminden bu yana özel mülkiyet kutsal olduğu halde, sizin beş bin yıllık toplum tarihinizde devletten başka kutsal hiçbir şey yoktur.³⁶

Kemal Tahir'e göre iklim şartlarının çetin olduğu böylesine geniş bir coğrafyada kişisel çaba ile ne güvenlik ne de bayındırlık hizmetleri sağlanamaz. Bu yüzden Doğu toplumları, bu şartları kontrol altına almak için daha büyük ve daha organize bir sisteme ihtiyaç duymuştur. Bu güç de *Merkezi Devlet* sistemi olmuştur. Toprakları koruyacak ve bu yerlere bayındırlık hizmeti götürecektir devlet, toprakların mülkiyeti üzerindeki tek hak sahibidir.³⁷ Kemal Tahir'in Doğu-Batı çatışması tezinde doğulu devlet modelini temsil eden Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları Devlet Ana romanında anlatılır. Bu romanda ana karakterler Mavro ve Şövalye'nin ağzından coğrafyanın Doğulu merkezi devlet sistemini gerektirdiği dile getirilir;

-Demek güneyi Germiyanlı... Doğusuyla kuzeyi Karacahisar Selçuklu... Batısı Bizans, bu Ertuğrul'un...

-Aslında üç yanı bataktır efendim... Salt Bursa-İznik yönü sağlam topraktır.

-Üç yanı bataktır!.. Batak olduğu iyi... Allah işini bilmez mi?

³⁶ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İstanbul, İthaki Yayınları, 13. Baskı, Mart 2020, s. 144-145.

³⁷ Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık/ Bizans*, ss. 304-305.

-Bilir kurban olduğum... Eskilerde batacak matak yokmuş, imparatorumuz güçlüyken... Konya Sultanı'nın gücü yettiğinde de, Porsuk Sakarya, böyle akamazmış başiboş... Bakımsızlıktan kudurmuş sular... Tarlaları otlakları basmış... Babam rahmetli derdi ki, "Üç kez yatak değiştirdi Sakarya ırmağı," derdi, "Üç kez hisarları kuruda koyup savunmasız bıraktı. Türk'ün, Moğol'un sürüp gelmesi bundan" derdi... Yolları yutmuş batacak...Kervan işlemez olmuş... Eskilerde sular, hiç dengesizlik edemezmiş, çünkü dizgin vururlarmış ağızlarına kayzerler, sultanlar, sert başlı hayvanlar gibi.. Ülkeyi batıdan Frenkler basmış, Doğudan Moğollar... Vergi, haraç almaz olmuş kayzerimizle Konya Sultanı... Vergisiz haraçsız nasıl dizginlersin bunca azgın suyu? Sular kudurgan olursa ekin olmaz, ekin olmazsa köylü olmaz, köylü olmazsa ekmek olmaz, ekmek olmazsa dünya batar...³⁸

Kemal Tahir Doğu'da ve Anadolu'da merkezi güçlü bir devlete neden ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Devlet Ana romanında bu defa Osman Bey ve Eskişehir Voyvodası Nurettin Bey'in düzenlediği kurultayda aralarında geçen diyalog üzerinden, kuruluş aşamasındaki Osmanlı Devleti'nin piyasaya müdahalesi gerekçeleriyle aktarılmıştır;

-Evet, halvette³⁹ en uzun çekişme, Pazar baçı üstüne, olmuş... Amcanız Dünder Bey, demiş ki, "Türkmen'de 'pazar baçı' yoktur, tımar dağıtmak, reayayı, toprağı deftere yazmak yoktur ve de hazine toplamak gazi töresine sığmaz," demiş... "Gazilikte, bir elden alınır, öbür elden verilir," demiş... "Baç almak, defter kalem danışman gavurluğudur, kitabımızın kavlince küfürdür... "Çünkü Müslümanlıkta gerek zekât gerek sadaka yoksulundur. Bey kesesine giremez. Malı parayı gavur kazanır, Müslüman bulduğu yerde alır, keyfi nasıl isterse yer tüketir. Beyliği mal biriktirmek, hazine peydahlamak yıkar. Çünkü beyi kasıntıya sürer, pintiliğe alıştırrır, doğruluktan ayırır," demiş...

...
-Buna karşı Akçakoca Beyim, demişsin ki sen... "Adalet namazdan ileridir." demişsin, halvette. Dünder Bey'e karşı, "Pazar kolay kurulmaz," demişsin, "Çerçi milleti, tüccar milleti, pazara mal getiren reaya milleti hayvanın kuyruğunu tutaraktan sürünüp gelir ki, aksakta ederek nafakası çıkarsın, noksanını kapatsın!.. Hele çerçi tüccar kısmının, sürececek tarlası, dönen değirmeni, dikili ağacı yoktur. Nice yükleri çözüp bağlayarak ve de harami yaramaz tutmuş yollara mal can dökerekten gelip biriktirmesi mülkü güvende bildiğindendir. Güven kadıyla olur, subaşıyla olur, pazar bekçisiyle olur ki... "Pazar sahipsiz olmaz, Dünder Alp edepsizliğe değnek ister," demişsin. "Ayrıca, çerçi tüccar takımı da halkı haklamayacak... Meydan kantarı ister ki, el vurmadan kendi başına doğru tartсын! Ölçekler, kileler, halkalar örften küçük olmasın!.. Paralar silik, kulağı kırılmış, kalp var mı bakılacak ki, "Pazar" adına layık olabilsin bey pazarları... Pazara kılıç gölgesi gerek... "Bey kısmı, kalkıp, it kovalayamaz. El ulağı ister... "El ulağı, kuldur, kul doyurmadan dikilebilemez. Baç almayınca bunun suyu nerden gelir." ... "Kanundur, beylik kul ile olur, kul hazine ile olur, hazine reaya ile olur, reaya adalet ile olur," demişsin...⁴⁰

Dünder Bey'in "... gerek zekât gerek sadaka ... Bey kesesine giremez." sözüne karşılık "Pazar sahipsiz olmaz..." diyen Akçakoca, devletin ticaretin sürdürülebilmesi için piyasaya müdahale etmesi ve ticareti vergilendirmesi gerektiğini, gerekçeleriyle, izah etmiştir. Osmanlı Devleti narh, müsadere ve azil gibi birçok uygulamayla ekonomiyi denetim altında tutmuş, devlet sosyo-ekonomik her alanı denetleyen ve düzenleyen tek yapıyı oluşturmuştur.⁴¹ Kemal Tahir bu düzeni Doktor Münir karakteri ağzından şöyle aktarır;

Osmanlılığın temel düzeninde varlığın tek ellerde birikimi yasaktır. Osmanlılığın tarih içinde, üstüne aldığı ödev bence, toprağı sahipsiz kılarak çağının derebeylik düzenini küçük işletmelere bölmek, bu küçük işletmelerin zamanla belli ellerde toplanmasını önlemektir.

³⁸ Kemal Tahir, *Devlet Ana*, İstanbul, İthaki yayınları 5. baskı, Ağustos 2008, s. 24.

³⁹ *Halvet* kelimesi romanda gizli yapılan konuşma, gizli kurul anlamında kullanılmıştır.

⁴⁰ Kemal Tahir, *Devlet Ana*, ss. 544-546.

⁴¹ Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık/ Bizans*, ss.317-318.

Osmanlılıkta hemen bütün toprakları reayasına kiracı gibi vermiştir. Buna karşı yetiştirdiklerinin vergisini çoğunlukla mal olarak alır. Bu düzeni sipahiler gözetir. Sipahi tımarları gibi, vezir haslarının da temelinde küçük işletmeler vardır. Osmanlı toprak yasaları, bu küçük işletmelerin büyümemesi için mira yoluyla küçük işletmelerin küçülmemesini de kollar. Sözelimi, 20 evlik bir köyde çeşitli sebeplerle beş ev boşalsa, sipahi bunlardan kalan toprakları kendi toprağına bile katamayacağı gibi, geri kalan on beş eve de bölüştüremez! Boşalan beş küçük işletmeyi beş yeni aileyle yeniden şenlendirmek zorundadır. Biz de senyörün yerini, bir çeşit memur sayılabilecek olan Ağa'nın alması bundandır. 'Ağalık vermekle' atasözü Osmanlı'nın sömürme anlayışının Batı'yla nasıl çelişme içinde bulunduğunu da gösterir.⁴²

Osmanlı mülkiyet rejimi kişisel mülkiyeti sınırlamak böylece kişisel sermaye birikimini engellemek amacını taşımaktaydı. Devlet kişisel ellerde birikecek sermayeyi ve toprak mülkiyetini siyasi bir tehdit olarak görüyordu. Anadolu-Türk toplumunun işleme hakkına sahip olduğu toprak miktarı geçimlik düzeyde olduğu için, Anadolu insanının Batı insanından daha farklı bir mülkiyet algısı vardı. Ancak Kemal Tahir Anadolu-Türk insanının kişisel mülkiyet anlayışından tamamen uzak olduğunu da düşünmüyordu. Ona göre Batılı insanın kişisel mülkiyet anlayışı ile bir olmasa da Anadolu-Türk köylüsünün de bir mülkiyet anlayışı vardı.⁴³ Köylü toprağın üzerinde yaşadığı ve orda olduğu her an toprağın üzerinde her hakka sahipti. Toprağı işliyor ve bakıyordu. Yani köylü o anlık o toprağın sahibiydi ve bu köylü üzerinde bir sahiplik, bir mülkiyet hissi yaratıyordu. İşte Kemal Tahir bundan dolayı Anadolu köylüsünün toprak mülkiyeti için mücadele etmediğini ileri sürer.⁴⁴ Bu sistemde Kemal Tahir'e göre köylünün gayesi mülk edinmekten ziyade askeri sınıfa mensup olmaktı. Askeri sınıf sıradan Osmanlı halkından(reaya) nispeten daha iyi şartlarda yaşayabiliyor ve zenginliğe erişebiliyordu.⁴⁵ Fakat, askeri sınıfın sermaye birikimi ve mülkiyet hakkı da sınırsız değildi. Padişah sahip olduğu mülkiyet haklarını askeri sınıftaki kişilere dilediği gibi dağıtsa da istediği zaman geri alabiliyordu.⁴⁶

Kemal Tahir'e göre Doğu'da toplumlar güçlü bir devletten yanaydı, çünkü devlet Doğu toplumları için var olma ya da yok olma meselesiydi. Devletin varlığını ve halka karşı olan görevlerini yerine getirmesi despotik-bürokratik ve merkezi güçlü bir devlet olmasına bağlıydı, ama devlet halka karşı olan görevlerini yerine getiremez ve zayıflamaya başlarsa halkın desteğini kaybeder, devlet-halk arasındaki sistem bozulmaya başlardı. Kemal Tahir yine Yorgun Savaşçı'da Doktor Münir ağzından düşüncelerini şu şekilde ifade eder;

Ben de üstünde çok durdum bu despotluk işinin...Orta Asya'da, büyük şölenlerden sonra, çadır sahibinin karısını bileğinden tutarak uzaklaşıp her şeyini misafirlerine yağmalattığı bir gerçek... Orhun Yazıtları'nda, hakanın, 'Seni aç buldum doyurmadım mı, çıplak buldum giydirmedim mi?' dediğini de biliyoruz. Demek ki, bizde devlet, böyle sorumluluklar yükleniyor. Bunları başardığı sürece de halkları hadi despotluğa katlansınlar diyelim. Ya halkları yedirip giydirmekte, iç karışıklıklara, dış tehlikelere karşı korumada devlet ödevini yapamaz olunca, despotluğa insanlar neden boyun eğsin?⁴⁷

Kemal Tahir'e göre Batı'da yaşanan endüstriyel devrimi gerçekleştirilemeyen, kapitalist anlamda sermaye birikimi oluşturamayan Doğulu devletlerin daha önce dış talan ile sağladıkları gelir yolu kapanacak ve halka olan görevlerini yerine getirememeye

⁴² Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, ss. 142-143.

⁴³ Yüksel Yıldırım, "Kemal Tahir Düşüncesinden Bir Kesit: Osmanlı'da Toprakta Temel Mülkiyet İlişkileri", *Kemal Tahir'in 30. Yıldönümü Anısına Sosyoloji Yıllığı* kitaplığı 10, der., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılma Yayınları, Birinci Basım 2003, s. 243.

⁴⁴ Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık/Bizans*, s. 125.

⁴⁵ Bozdağ, A.g.e., s.60.

⁴⁶ Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık/Bizans*, s. 379.

⁴⁷ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 146.

başlayacaklardı. Bu olay devleti kendi içine, yani içerde, talan yapmaya zorlayacaktı. Sermaye birikimine ve özel mülkiyete izin vermeyen sistem, bu sefer tam tersini yapacak devlet kendi burjuva sınıfını yaratmaya çalışacaktır. Halkın ihtiyaçlarını karşılamak için devlet zenginliği elinde bulunduranlarla işbirliği yapmaya çalışacak ama, sermaye birikimi ve özel mülkiyet gibi kavramları bilmeyen bireyler, devleti kutsal sayan anlayışlarından vaz geçemeyeceği için Batı'daki gibi bir değişimin yaşanması mümkün olmayacaktı.⁴⁸ Kemal Tahir bu görüşünü *Yorgun Savaşçı* adlı romanında şu şekilde anlatır;

Osmanlılar görmüşler ki, devlet fakirleşip güçsüz düştüğünden eski görevlerini halklara karşı artık başaramayacak... Sorumluluğu devletin üstünden atıp Batı'da olduğu gibi, sınıfların omzuna yüklemek istemişler. Oysa Doğulu zengin başka, Batı'nın burjuvası başka... Bizim zengin burjuvalaşamaz mı? Hayır! Devletin zenginleştirdiği, ister istemez emir eri kalır... Devleti eskisi gibi her şeyden sorumlu hale getirmeye çabalasak, bunu başarabilmek için, sırasında despotluğa kalkacak... Oysa her şey kolayca tabu olur Doğu'da... Bir şeyin tabu olması için anlaşılması değil anlaşılmaması şarttır. Biz yüz elli yıldır hürriyet türküsü çağırıyoruz. Yerleşti bu türkü memlekete... Kaldı ki verdiği sözü tutmayan, sorumluluklarını yerine getirmeyen despotluklar halka zulmetme hakkını da gücünü de nerden alacak?... Hem insanları çalıştırmak için zorlayacağız hem de bunu aşırı despotluğa kendimizi kaptırmadan yapacağız. Anladın mı iş ne kadar çetin.⁴⁹

Devleti ayakta tutan kurumlar iktisat, ordu, hukuk, din ve bürokrasidir. Bu kurumlar devleti devlet yapan beş unsurdur. Devletin gücünü, düzenini sağlamak bu kurumların varlığına ve işleyişine bağlıdır.⁵⁰ Kemal Tahir'e göre bir devletin varlığı ve gücü çağdaş kurumları ile olur. Çağa ayak uyduramayan kurumların varlığı ile yeni dünya düzeninde ilerlemek mümkün değildir. Kurumları zayıflayan eskiyen bir devlet yıkılmaya mahkumdur. Kemal Tahir Osmanlı Devleti'nde bozulmaya başlayan ve zayıflayan kurumları *Esir Şehrin İnsanları* romanında ana karakteri Kâmil Bey'in ziyaret ettiği adalet binası üzerinden şu şekilde örnekler;

Hukukla ceza mahkemelerinin hali birbirine benziyor, yalnız ticaret mahkemesi ötekilerden biraz ayrılıyordu. Bunların kalem odaları bazı banka şubelerini, ecnebi şirketlerin kasa dairelerini hatırlatacak biçimde düzenlenmiş, memurlar; üzeri ince, sarı tellerden parmaklıklarla 'süslü' bir 'tezgâhın' arkasına yerleştirilmişti. Öteki kalemlerdeki 'kapı yoldaşlarının' tersine buradakiler daha temiz, daha şıktılar. Birinci ceza kaleminde, çıplak ayaklarıyla bir tahta parçası üzerinde namaz kılan dilenci kılıklı kayıt memuruna karşı, burada, güzel bir delikanlı, aynada yeni sürmeye başlayan bıyıklarıyla uğraşıyordu...

...

Burada on dakika dolaşmak, temelleri birkaç yüzyıldır çatırdıyan kocaman bir imparatorluğun neden çöktüğünü insana anlatabilirdi. Bir devletin, devrini tamamladığı, adaletinin bu halinden belliydi. Burası, karmakarışık, yırtık pırtık, mahvolmuş bir adaletin sürüdüğü 'antika' bir yerdi.⁵¹

Osmanlı-Türk toplumu için değişim ve dönüşüm şarttı ama bu değişimin temeli neye dayanmalıydı? Devletin güçsüzleştiği ve görevlerini yerine getiremediğini gören yöneticiler ve Türk aydınları çözümü Batılılaşmada (Kemal Tahir'e göre Batılaşma) bulmuşlardır. Kemal Tahir Osmanlı Devleti'nin iki Batılaşma süreci yaşadığını düşünür. Birinci Batılaşma dediği süreç, Osmanlı Devleti'nin ekonomik nedenlerle Batı topraklarına yöneldiği ve devşirme

⁴⁸ Kemal Tahir, *Notlar/Çöküntü*, s. 150.

⁴⁹ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, ss. 146-147.

⁵⁰ Ayhan Bıçak, *Devlet Felsefesi Eleştiriler ve Öngörüler*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2016, s. 24.

⁵¹ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2005, 3. Baskı, s. 117-118.

sistemi⁵² ile başlayan süreçtir. Batı'nın sosyo-ekonomik yönünü iyi bilen devşirmelerin bir kısmını Batı'daki toprakların hakimiyetinde kullanmıştır. Birinci Batılaşma'da Osmanlı Devleti güçlü, Batı'ya doğru genişleyen ve Batı'ya hâkim bir devlet iken, ikinci Batılaşma'da şartlar farklılaşmıştı. İkinci Batılaşma'da devlet Batı'ya karşı güçsüzdü ve bu güçsüzlükten ancak Batı'ya benzeyerek kurtulacağını düşünen zoraki bir mantıkla hareket ediyordu.⁵³ Bu Batılaşma köklü bir Batılaşma değildi, halkın ihtiyaçlarına ve gerçekliğine dayanmayan yüzeysel bir fikir olarak kalmıştı. Kemal Tahir bu düşüncenin devleti kurtarmadığını aksine çöküşe götürdüğünü düşünür. Bu konuyu Kurt Kanunu romanında Yusuf Akçura'nın "*Siyaset ve İktisat*" adlı kitabından yaptığı alıntı ile anlatır;

... Bak ne diyor: 'Efendiler, yakın zamana kadar Tanzimat'a, TANZİMAT-I HAYRİYE deniyordu. Tanzimat'ın yaptıkları hayırlı ve kutsaldı. Tanzimat'a dil değiştirmek ilerleme düşmanlığı, yobazlık sayılıyordu. Fakat birkaç yıldan beri Tanzimat'ın, yani Babıali'nin Avrupa sermayesine bağlandığı, hizmetkar olduğu çağı, kültürel ve siyasal davranışları haklı ve inandırıcı bir biçimde eleştirile eleştirile Tanzimat eski kutsallığını epey kaybetti. Sanırım artık Tanzimat'ın iktisadi yönünü eleştirmenin zamanı gelmiştir. (...) Tanzimat, Efendiler, Doğu meselesinin iktisadi devresinde (...) Avrupa'nın Osmanlı Devleti zararına kullandığı en öldürücü silah olmuştur. Sırf sermaye ile ve bu devrede sermayenin iki itaatlı hizmetçisi olan kültür ve siyaset ile çok şey kazanmıştır. Haçlıların bilmem bu kaçınıcı seferinde, İslam üstüne çektiği bu iki zehirli silah, yani sermaye, yalnız siyasal bağımsızlığı, milli egemenliği değil, yalnız dini ve milliyeti değil, geçim kaynağını kökünden kesiyor ve bu suretle müslümanların hayatına, varlığına saldırıyordu. Tam başarı halinde, Doğu'nun halkları Avrupalıların kul ve kölesi olacaktı,' demiş...⁵⁴

Kemal Tahir Batılaşmanın, Osmanlı-Türk toplumunun sosyo-ekonomik köklerini değiştirdiğini ve bu kökler ile çatıştığını düşünüyordu. Bu yüzden de Batı'dan hazır kalıp alınan iktisadi uygulamaların Osmanlı-Türk toplumu üzerinde neden işe yaramadığını okuyucularına Anadolu Türk insanının romanlarının merkezine oturtarak anlatmaya çalışmıştır. Kemal Tahir, özümsemeden uygulanan kalıp kuralların toplum ve bireyler tarafından kabul edilmeyeceğini ve sorgulanacağını ileri sürer. Yorgun Savaşçı romanında hürriyet, reform gibi taleplerin halktan gelip gelmediği Doktor Münir ve İttihatçı bir paşa tarafından sorgulanır;

-Hayır! 'Kim istediği bizden bu hürriyeti?' diyeceğim!

Halil Paşa birden ciddileşti.

-Kim mi istedi?

-'Millet' diyeceksiniz ister istemez!

-Evet

-Bu evet biraz yavaş çıktı paşa emmi! Biz bir avuç asker memur takımıydık! Koca imparatorluğa yaygın, gizli açık hiçbir politika örgütü yokken, milletin hürriyet istediğini nereden anladık?

...

-... Anayasa geri getirilirse bütün Osmanlılar memleketin kalkınması için el ele verecekler, her şey birden düzelecek sanmıştık. Otuz iki yıl süren despotluğa bu süre içinde kimler başkaldırıysa hepsini kendimizden sayıyorduk. Bunlar bizce, memleketin en namuslu, en

⁵² *Devşirme sistemi*: Osmanlı Devleti'nde Hristiyan ailelerin çocuklarının küçük yaşta yeniçeri ya da saray içindeki çeşitli yönetim kadrolarında görev alması için ailelerinden alınıp eğitilmesine dayanan bir sistemdir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları 1 Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 13.

⁵³ Kemal Tahir, *Notlar: Batılaşma*, ss. 70-72.

⁵⁴ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, İstanbul, İthaki Yayınları, Baskı 14, 2019, s. 228.

vicdanlı, en işe yarar insanlarıydı. Var güçleriyle işe sarılacaklar, vatani bir yıla varmadan cennete çevireceklerdi... Meğer kiminin bilgisi hiç yokmuş, kiminin tecrübesi...⁵⁵

Kemal Tahir'e göre Anadolu toplumu sınıf bilinci, pazar, mülkiyet hakkı, özgürlük gibi kavramlara aşina değildir. Osmanlı-Türk toplumunun tarihsel sürecinde burjuvazi sınıfının kendiliğinden oluşması mümkün olmamış, Osmanlı-Türk toplumunda devlet eliyle yaratılan burjuva sınıfı da Batı'yı belli kalıplar ile taklit etmekten öteye gidememiştir. Bu süreçte devlet, kendi eliyle burjuvazi değil, ancak kendi çıkarını düşünen, sınıf bilinci ile hareket etmeyen, zengin bir kesim yaratmıştır.⁵⁶ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* romanında yarattığı Enişte Bey karakteri üzerinden devlet eliyle yaratılan zengin insanı şu şekilde somutlaştırmıştır;

Enişte bey, saç erken dökülüp göbeği erken şişmiş tiplerdendi. Serçe parmağında tek tas yüzük, altın kösteğinin ucunda platin mason nişanı taşırdı. Anlamazlığa vurduğu halde, bütün işlerini parti kodamanlarına dayanarak, hükümetle çeviriyor, Edirne'den ötesini bilmez görüldüğü halde, Almanya'nın en önemli şirketlerine yıllardır temsilcilik ediyordu. Abdülhamit zamanında işleri tıkrındaydı. İttihatçılar gelince daha da güçlendi. Mütarekedense hiçbir şikâyeti yoktu.⁵⁷

Batı'da üretim örgütlenmesi önce loncalardan manifaktüre, manifaktürden de büyük sanayiye geçiş şeklinde büyük değişimler yaşadı. Değişen üretim tarzının ortaya çıkardığı ihtiyaçları eski feodal düzen karşılamayınca burjuva sınıfı feodal yasalarla bir mücadeleye girmiş ve bu mücadele sonunda bir değişim gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise böyle bir diyalektik süreç yaşanmamış, Türk burjuvazisi devlet eliyle yaratılmaya çalışıldığı için Batı burjuvazisinin sınıf bilincine gerçek anlamda hiçbir zaman sahip olamamıştır.⁵⁸ Kemal Tahir'e göre Osmanlı-Türk burjuvazisinin kökü yoktur. Batılılaşma ile yapılan reformlar toplumda ve toplumun tarihinde karşılık bulamadığı sürece başarısız olmaya mahkumdur. Bu devlet eliyle Türk Burjuvazisi yaratma süreci işe yaramamış ve istenen sonucu vermemiştir. Kemal Tahir Türk insanının burjuvanın temsil ettiği rasyonel girişimci tipinden ne kadar farklı olduğunu Kurt Kanunu romanında şu sözlerle anlatır;

-Bir gün bana anlattıydı uzun uzadıya, ' Her zengin senin istediğin işi göremez,' dedi. Dedi ki, 'Milli zenginin adı burjuvadır. Batı'da derebeyliğin içinde yetişir bu hayvan... Bundan önce de tarihte zengin vardır, ama hiçbiri burjuva değildir. Hele Doğu'dakiler hiç değildir,' dedi. Anlattıydı burjuvanın özelliğini... İşe yatırmış eline geçeni, son meteliğine kadar... Gerçek hürlük istermiş ki pazardaki rakipleriyle boğuşmaya girişip hepsini ortadan kaldırsın! 'Sizinkilerde burjuva çekirdeği yoktur, olamaz da hiç,' dedi, 'bu sebeple bunlar sırtlarında devlet dayanağını aralıksız duymak isterler, bunlar tekel isterler. Yani isterler ki, devlet her işi bunların yerine yapsın, bütün tehlikeleri ortadan kaldırsın, zararlarını da gerektiğinde yüklensin! Bunlara salt, kürekle para toplamak kalsın... Topladıklarını yeniden yatırmayı da kendilerinden hiç kimse istemesin. Kazansınlar, kazandıklarını saklasınlar, taşta toprağa gömsünler, hatta yabancı ülkeler bankalarına kaçırsınlar. Devleti bırak, kendi kendilerine destek olamaz bunlar... İş bilmedikleri için, azınlıkların elinden iş alanlarını da çekip alamaz hiçbiri... Belki bunlarla ortak olur kimisi, böylece de devlet, eskiden bir ödüyorsa, beş ödemek zorunda kalır.'⁵⁹

Bu yüzden Kemal Tahir, toplumların kalıp olarak düşünülmesinin yanlış olduğunu, Osmanlı-Türk toplumunun değişiminin temelini Anadolu halkının gücünden alması gerektiğini savunur, bu konuyla ilgili fikrini de yine Kurt Kanunu kitabında dile getirir;

Cumhuriyet, Batı'daki gibi sınıf şuuruna varmamış zenginlere dayanamazdı. İster istemez halkçı olmak zorundaydı. Halkçı bir cumhuriyetin dış etkileri silerek yaşayabilmesi, güçlü bir

⁵⁵ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, ss. 119-120.

⁵⁶ Kemal Tahir, *Notlar: Çöküntü*, s. 16.

⁵⁷ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 25.

⁵⁸ Kemal Tahir, *Notlar: Çöküntü*, ss. 63-64.

⁵⁹ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, ss. 113-114.

bağımsız devletin çerçevesinde halkları hemen örgütlemekle mümkündü. Bunun en büyük düşmanı, halklara denetleme hakkı tanımayan despotik memur-devlet kurmak oldu ki, böyle bir devletin kuracağı bütün ekonomik tesisler, araçların, bir de onların ortağı büyük memurların çıkarına çalışır. Halkı örgütlemekten ne anladığım soruldu. 'Halkı örgütlemek üretimde, tüketimde örgütlemektir,' dedim..."⁶⁰

Kemal Tahir'e göre Anadolu gibi farklı kültürlerden insanların birlikte yaşadığı ve çok kültürlülüğünden doğan sosyo-ekonomik etkilerin bireyler üzerindeki hakimiyetinin devam ettiği toplumlarda, toplumun bir arada tutulabilmesi güçlü bir devlet otoritesini gerektiriyordu. Bu devlet otoritesi gücünü halkın kültürel ve ekonomik kodlarından almalı ve topluma bireysel yaşam alanları sunmalıydı.⁶¹ Kemal Tahir, geçmişten beri "bireyci" olmamış, devletten geleni kabul etmiş, yardımlaşma geleneğine sahip Anadolu halkının kendi içindeki sosyalizm potansiyeline olan inancını da *Esir Şehrin İnsanları* romanında Sör Henri Dikson karakteri ağzından aktarır;

...Uzun yıllar Anadolu insanların arasında yaşadım. Cevherinizi inceledim. Dayanışma geleneğiniz var. Zümreler arasında uçurumu er ya da geç kapatacaksınız. Türkler sık sık, kolayca yer değiştiriyorlar. Tarihte bu böyle... Yeni yerlere rahatça yerleşiyorlar. Orasını savunmaya hazırlanıyorlar. Ben bunu özellikle Rumeli göçmenleri için söylüyorum...⁶²

Kemal Tahir toplumu anlamak için bireylere ve bireylerin birbirleriyle kurduğu bağa, onların sosyo-ekonomik davranışlarına odaklanmıştır. Çünkü toplumu oluşturan en küçük yapı taşı bireydir ve bireyi anlamak toplumu ve en nihayetinde toplumun ihtiyaçlarına göre oluşan devlet kurumlarını anlamaktır. *Esir Şehrin Mahpusu* romanında halka olan bakış açısını şu şekilde açıklar;

... Memleketin çeşitli çevrelerinden, çeşitli insanları tanımak ne büyük kazanç olur. (Halk) deyip geçiyoruz. (Halk) dediğimiz şey, sanki bir kalıptan çıkıyormuş gibi...Halkları meydana getiren kişilerin ruhlarındaki ayrıntıları tanımak lazım... Bu da ancak halkın çeşitli grupları içinde yaşamakla elde edilebilir.⁶³

... Bu adamları kendi yaşama şartları içinde ölçüp biçmeli... Kısıtlanmış yoksul adamların davranışları elbet biraz farklı türlü olur. Şu Osman Ağayı anlamaya çalışırken, içinde debelendiği korkunç mahpusane kanunları hesaba katılmazsa, hiç tanımadığı birini, üç gün üç gece sofrasına oturttuğu gerçeği gözden uzak tutulursa, doğru bir yargıya nasıl varılır? Bunların hemen hepsi, gördükleri gibi olan halk adamları...⁶⁴

Kemal Tahir diğer Türk sosyalistleri gibi Türk toplumunda işçi sınıfının bulunmayışını Türk köylüsünü proletarya yerine koyarak kapatmaya çalışmamıştır.⁶⁵ Kemal Tahir Türk köylüsünden olumlu bir tip yaratma gayreti de taşımamış, Anadolu köylüsünün çelişkili hayatını gerçeğine inerek yansıtmıştır. Kemal Tahir köy insanından yola çıkarak kentli insanı anlamaya, genel olarak Türk toplumunun özelliklerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.⁶⁶ Çünkü Kemal Tahir, Türkiye'nin kentli bir toplum değil, özünde köylü bir toplum olduğunu söyler.⁶⁷ Kentteki insanları, sosyal yaşayışı ve iktisadi davranışları anlamak için önce köye bakılması ve köyün sosyo-ekonomik kültürünün analiz edilmesi gerektiğini düşünür. Bozkırdaki Çekirdek romanında bu düşüncelerini şu şekilde anlatır;

⁶⁰ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, s. 235.

⁶¹ Tepe, A.g.e., s. 61.

⁶² Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 46.

⁶³ Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*, İstanbul, Sander yayınları, 1970, s. 78.

⁶⁴ Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*, s. 151.

⁶⁵ Tepe, A.g.e., s. 45.

⁶⁶ Kızılçelik, A.g.e., ss. 221-222.

⁶⁷ Kızılçelik, A.g.e., ss. 219-220.

...Kendisi de, Paşa'yla profesör gibi köylü aslındandı. Okumuşlar, yabancı dil öğrenmişler, sırasında insanların ölüm kalım sorumluluğunu yüklenmişlerdi ama, hiçbiri köylülükten kurtulamamıştı. 'Aşırı sevince, mal hırsına, kızgınlığa, hele korkuya kapıldığımız zaman, çamaşırlarımızı, suratlarımızın aydın yontulmuşluğunu bir yana iterek bütün güçsüzlüğü, kuşkular, kıyıcılığıyla dışarı uğrar köylü kurnazlığımız!' ⁶⁸

Kasabalar köyleri tamamlayan en yakın çevre... Bunu hiç aklından çıkarma tezini yaparken... Köylü çocuğunu yakın çevresinin dışında incelemek yanıltır bizi... Köyün dünyaya baktığı açıyı kasabalar belirliyor. Tezin ana çizgisini değil de, girişini buradan çıkaracaksın. Aslına bakarsan, bizim en büyük şehirlerimiz bile, içinde yaşayanların ezici çoğunluğu bakımından kasaba sayılır. Bu yüzden hemen bütün aydınlarımız köylülüklerini üstlerinden büsbütün atamazlar. Köyü sevmemeleri, unutuvermeleri, köylü olarak yaşayıp öldüklerindedir...⁶⁹

Kemal Tahir kent ekonomisinin köy ekonomisine bağlı olduğunu vurgular ve hala köye bağlı bir ekonomik düzenin olduğunu Yedi Çınar Yaylası romanında şöyle anlatır;

- Böyledir! İnsanoğlu, bolluğu da unuttur, kıtlığı da... Türkçesi, o yıl ekin, toprak oldu yeryüzünü kapladı. Ekin çoksa bizim köylümüz azar. Efelenir ki önüne geçilmez. Başka zaman yerinden kalkamayanları, bolluk yıllarında Haley'den geri çekemezsin. Herif ter olup akacağını bilmez de sıçrar durur. Demin ne dedik? Kasaba yerinin esnafı, dükkancısı, memuru, zenaatkarı da köylüye bağlı" dedik. Bunlar birlikte ağlar, birlikte güler olduklarından Çorumlu da yediden yetmişe Haley'e kalkmış... Dur-duracak yok... Her köşe başında, her kahvede, her hamamda bir eğlenti..⁷⁰

Köy insanıyla ilgili yapmış olduğu başka bir tespit, koşulları kendi lehlerine çevirebilmeleridir. Kemal Tahir bu düşüncesi ile Türk sosyalistlerinin, Marksizme temel oluşturmak için sömüren-sömürülen ilişkisinde, köylüyü sömürülen olarak gösteren anlayışa karşı çıkar ve Damağası romanında köylülerin davranışlarıyla ilgili önemli tespitler yapar;

-Demiş ki; 'Şu kadarını aklına yaz ki köylü kısmının yumuşak başlı olmasına aldanan zarar eder ki boyu beraber belaya batar. Şundan ki köylü sıkıyı görünce baş eğer: Bu baş eğiş direnmedir ama tanımayan bunu katiyen sezemez. Sezemeyince kendini gevşemeye bırakır, bizim köylümüz zora baş eğdi mi iki yoldan birini tutar, birinci yol kaytarma yoludur. Kaytarmanın fırsatı varsa hiçbir işe sıklıkla yapışmaz, hayda bire naralansa da, yavaş alır, hiç almaz fırsatını düşürürse iteleyerek düzdeki işi batağa yuvarlar. Kaytarmacılığa meydan yoksa, bu kez çok çalışır gibi debelenmeye vurur, bakarsın kendini paralamaktadır ama on kişi akşama kadar bir kişilik iş çıkaramamaktadır. Bakarsın araçlar sık sık bozulur, gereçler yiter gider, şeytan saklar ki bulunuru kalmaz. Baskılı durumlardaki kaytarmacılıkta, uzun yıllardır sürüp gelen kötü beslenmenin kuvvetli yiyecek bulamamanın, hastalıkların etkisi de vardır... Bizim köylümüz, köyde olsun, kentte olsun, ille ki gurbet yerde ve de en yamanı askerlik gurbetin de olsun, yabandan kendine az biraz yar olacakla düpedüz alçak olanları ilk görüşte ayırır. Öylesine ayırır kibir daha öldüm Allah acep yanıldım mı demez! Çünkü köylümüzün tatlı canı namert elinden kurtarması iş bu yaman sezgiye bağlıdır Adem babamızdan yana köylü milleti tatlı canı rezil takımından bu sezgi gücüyle kurtarabilmiştir..⁷¹

Kemal Tahir'in belki de köy insanları hakkında yaptığı en önemli tespit paraya ve mal-mülke düşkün olmalarıdır. Çünkü para demek köy halkı için güç demektir. Sağırdere ve Körduman romanında Mustafa'nın şehirde para kazandıktan sonraki düşüncesi ve köye gidip babasına para kesesini uzattıktan sonra babasının verdiği tepki, köylünün paraya bakış açısına örnektir;

⁶⁸ Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, İstanbul, İthaki Yayınları, 10. Baskı, Mayıs 2019, s. 21.

⁶⁹ Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, s. 96.

⁷⁰ Kemal Tahir, *Yediçınar Yaylası*, İstanbul, İthaki Yayınları, 6. Baskı, Nisan 2008, s. 66.

⁷¹ Kemal Tahir, *Damağası*, İstanbul, İthaki Yayınları, 3. baskı, Mart 2013, s. 326.

Mustafa başını eğdi ama pek umursamadı. Gündeliğe geçmiş, cebindeki para köyünden getirdikleriyle beraber 26 liraya çıkmıştı. 26 lira... Gelecek ay şu kadar... Tüü! Ankara gurbeti gibi yokmuş yahu! Yere batsın Yamören!⁷²

Mustafa, babası Yakup Ağa'nın neden umduğu kadar sevinmediğini birdenbire anladı. 'Para getirmedik sandı herif... Parayı sen bilir misin? Para, dünyanın çivisi...

...

Mutafa artık dayanamadı... Trende babasına vermek için hazırladığı para destesini cüzdandan çıkarıp uzattı:

-Buyur, bu da paranın üst yanı...

Yakup Ağa şaşkınlıkla bağdaştan diz üstü kalktı:

-Para mı? Para da getirmiş... Aferin ulan! - Yere iniverdi -: Töbe hey Allah, aferin! Ne kadar bu böylece, kırk kayma var mı benim rezil oğlum?

-Yetmiş beş...

-Yetmiş beş mi? Aman Mustafa!- Murat'a döndü -:

Say bakalım şunları... Gördün mü? Durur bakarsın. Say ki hele bir... Taşçılık öğretmenden iyi imiş, yargıçlıktan bile iyi zenaat... Allahın bir hikmeti canım...⁷³

Kemal Tahir hemen hemen köyü anlatan tüm romanlarında köylülerin paraya, mülke düşkün olduklarını dile getirir. Köy topluluklarında en önemli kişiler ağalar ve muhtarlardır. Muhtar olabilmenin şartı ise paradır;

-Salt okumuşlukla muhtar olunmaz. Köy yerinin muhtarlığı, birinciye para işidir. Köylü, parasız herifi başına muhtar dikmez. Köylü dikse, kaymakam Bey istemez. Muhtar oldun mu, memurdan, jandarmadan konuk konduracaksın. Her bir konuğun şanına uygun döşeğin olacak...Aşevinde kalaylı kapların sıra sıra parlayacak ayna gibi...⁷⁴

Kemal Tahir ağanın bir çeşit kapıkulu ve devletin köydeki en önemli uzantısı olduğunu düşünür.⁷⁵ Bir başka ifadeyle, ağalar köy yerinde hem varlığı hem de devleti temsil eder. Ancak Kemal Tahir Anadolu'daki ağalık sisteminin Batı'nın feodal beylerine benzetilmemesi gerektiğini ileri sürer. Bu düşüncesini Bozkırdaki Çekirdek romanında ağanın köye gelen öğretmenleri yemeğe davet etmesi üzerine öğretmenler Nuri Çevik ve Emine Hanım arasında yaşanan tartışma ile açıklar;

-Amma yaptınız Nuri Bey... Adam kibarlık etti, yemeğe çağırdı bizi...

Koyun kesmiş... Pilavlar, baklavalar...

-Soylu kişiler gibi mi davrandı Emin'anım? Senyörce... Batı'nın baronları gibi... Köyde otururlar, belki de yoksuldurlar ama, bin beş yüz yıllık soyağaçlarıyla kralın öz yeğenleridirler. Kısası, 'Bizim feodalimiz bu Zeynel'mi demek istersiniz?

-Evet, niçin olmasın?

-Şundan ki, bizim aslan feodal, belki de bir ortakçının oğlu jandarma onbaşısından dayak yer eşek sudan gelene kadar... Ertesi gün köyde dolaşır sırtarak, 'Şeriatın kestiği parmak acımaz,' diye... Yanılalım istemezsek, Emin'anım, gitmemeliyiz Batı kalıplarına... Benzetmelerin kolaylığına sapmamalıyız. Ne bu pis herif feodaldır ne de kara sakallı serseri, Tais'in keşişi...⁷⁶

⁷² Kemal Tahir, *Sağırdere*, İstanbul, İthaki Yayınları, 3. Baskı, Ekim 2007, s. 256.

⁷³ Kemal Tahir, *Körduman*, Adam Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 31-32.

⁷⁴ Kemal Tahir, *Kelleci Memet*, İstanbul, İthaki Yayınları. 3. Baskı, Nisan 2016, s. 10.

⁷⁵ Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık/Bizans*, s.213.

⁷⁶ Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, ss. 251-252.

Nuri Çevik burada Kemal Tahir'in Anadolu Türk toplumu düşüncesini aktarır. Anadolu köylerinde ağalar devletin temsilcisi oldukları ve soyluluktan gelmedikleri için feodal olamazlar. *Yol Ayrımı* romanında yapılan ağalık tarifi bu açıdan önemlidir;

-... Köylü bizi saymadı mı, bize ölmekten başka çare yoktur. Benim zanaatım ağalık... Ağalık, dede sürmesi değildir aslında... Ağalık demek, köylü seni sayacak demek... Saymadı mı, bitti. 'Yiğitlik, atla silahla, toprakla olur,' lafı yalan... Yiğitlik ya köylülerle olur ya hükümetle... Köylüyü de bırak... İlle hükümetle... Bizim gibilerin başkaldırması sür git değildir, ara sıradır. Cilvedir. Köylü bizi neden tutar? Hükümetle çatışmamızın cilve olduğunu bilir de ondan... Sonunda, ucuz pahalı, bir yolunu bulup anlaşacağımızı bilir!⁷⁷

Kemal Tahir'e göre ağa köylüye acımasız ve sert davransa da onların her türlü ihtiyacını karşılamak zorundadır. Daha evvel de ifade edildiği gibi Doğu'da "*Ağalık vermekle ...*"⁷⁸ Batı'da ise almakla olur. Türk köylüsünün mülk sahipleriyle, zenginlerle sınıfsal bir mücadeleye girmemesinin, kendisine yardım edeni ve yedireni sevmesinin bir nedeni de budur.⁷⁹ Kemal Tahir romanlarında Anadolu köylülerinin eylem ve davranışlarının bazı koşullarda aynı olduğuna dikkat çeker.⁸⁰ Köylüler Osmanlılıktan gelen sosyo-ekonomik alt yapının etkisiyle değişime direnç gösteren, geleneklere bağlı tipik Doğu insanlarıdır. Köylülerin bu özellikleri Doğu toplumunda birey olamama halinin de bir göstergesidir.

Sonuç Yerine

İktisadın bağımsız bir bilim dalı olma süreci diğer sosyal bilim alanlarından ve gerçeklikten kopmasına sebep olmuştur. Bugün iktisadın gerçek hayatla kopardığı bağı yeniden kurmaya çalışan iktisatçılar sıklıkla edebiyat ve sanata başvurmaktadır. Edebiyat içinde de romanlar yazarların iktisadi düşüncelerinin aktarılmasında önemli bir aracı konumundadır. Türk düşüncesinde de fikirlerini romanları aracılığıyla anlatan önemli kalemler var olmuştur. Kemal Tahir Osmanlı-Türk toplumu üzerindeki düşüncelerini, araştırmalarını romanları aracılığıyla okuyucularına aktaran isimlerin başında gelmektedir. Kemal Tahir yaşadığı dönemin şahitliklerini ve entelektüel birikimini eserlerindeki karamanlarını uzun uzun konuşturduğu diyaloglara yansıtır.

Bir romancı düşünür olarak Kemal Tahir, Anadolu-Türk toplumunun sorunlarına gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşmış ve bu sorunların kaynağı aramıştır. Toplumsal sorunlardan çıkış yolunu bulabilmek için tarih biliminden yararlanmıştır. Fuad Köprülü, Nihal Atsız, Ömer Lütfi Barkan gibi isimlerin etkisiyle başlayan fikrî serüveni sosyalist düşünceyle devam etmiştir.

Kemal Tahir romanlarını Doğu-Batı çatışması tezi üzerine kurmuştur. Ona göre Doğu-Batı toplumları arasındaki en büyük fark bu toplumların devlet yapılarıdır. Devlet yapılarının farklılığını ise temelde mülkiyet ilişkilerine dayandırmıştır. Doğu'da merkezi devlet mülkiyet hakkının tek sahibi iken, Batı'da feodal bir düzen ve özel mülkiyetin temelini oluşturan bir yapı söz konusudur. Doğu devleti anlayışından yola çıkan Kemal Tahir Osmanlı-Türk toplumunu da bu yönden incelemiş ve Osmanlı'da başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti'nde devam eden Batılılaşma hareketlerinin neden işe yaramadığını Doğu devleti ve mülkiyet ilişkileri üzerinden açıklamıştır.

Kemal Tahir'e göre toplumlar geçmişte yaşadıkları siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik şartların etkilerini sonraki nesillere aktarır ve toplumlar geçmişten gelen alışkanlıklarını

⁷⁷ Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2. baskı, Ekim 2006. s. 343.

⁷⁸ Kemal Tahir, *Yediçınar Yaylastı*, s. 56.

⁷⁹ Kızılçelik, A.g.e., s. 232.

⁸⁰ Kızılçelik, A.g.e., s. 230.

devam ettirir. Bu alışkanlıklar kolay kolay değişmez. Özellikle Osmanlı-Türk toplumu gibi Doğu devletlerinde toplum değişim ve dönüşüme açık değildir, çünkü toplum devleti ile iç içe geçmiştir ve devletin konforlu alanından çıkmak istemez. Kemal Tahir'e göre Osmanlı Devleti yıllarca ülkedeki tüm topraklara sahip olan ve toplumun her ihtiyacını karşılayan bir sosyal devlet olmuştur ve halk böyle bir devlet anlayışı içinde şekillenmişti. Kişisel mülkiyetin, sermaye birikiminin, bireysel hak ve özgürlüklerin giderek hâkim olduğu bir dünyadan uzak kalan Osmanlı-Türk toplumu ve birey yeni dünyaya ayak uydurma zamanı geldiğinde ise bu olaya tepki vermiştir. Değişim zordur ve insanlar-toplumlar alışkanlıklarını kolay kolay terk etmezler, işte Kemal Tahir de romanlarında devlet ve birey üzerinden bu değişimin tepeden inme olmayacağını anlatmaya çalışmıştır.

Kemal Tahir romanları aracılığıyla Doğulu bir devlet olan Osmanlı ve Osmanlı toplumundan miras aldığı iktisadî davranışları sürdüren Türkiye Cumhuriyeti'nde bireyin sermaye birikimine ve kişisel mülkiyete bakışının devamlılık arz ettiğini ortaya koyar. Osmanlı-Türk toplumunda bireyin iktisadî davranışı tarihsel şartların şekillendirdiği devletin mülkiyet hakları üzerinden belirlenmiştir.

Kaynakça

- Akdere, Çınla ve Özge Mete, "İktisat ve Edebiyatın Disiplinlerarası İletişimi: Stephen King'in Ruhlar Dükkânı Romanında Tüketim", *İktisat ve Diğer Bilimler* (Der. Çiğdem Boz, Kaan Ögüt, Ahmet Deniz Bozkurt), İletişim Yayınları, 2017, ss. 185-229.
- Aydın, Güler Derya ve Çınla Akdere (derl.), *Edebiyattaki İktisat*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Belge, Murat, "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", *Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3/Modernleşme ve Batıcılık*, ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 43-55.
- Belge, Murat, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol/Cilt 8*, ed: Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, ss. 19-48.
- Bıçak, Ayhan, *Devlet Felsefesi Eleştiriler ve Öngörüler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, Birinci Baskı, Ekim 2016.
- Bozdağ, İsmet, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, İstanbul, Yaba Yayınları, 3. Baskı, 2003.
- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981.
- Eğribel, Ertan, "Kemal Tahir ve Sosyalizm", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına Sosyoloji Yıllığı-Kitap 10*, der; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma yayınları 1.Baskı 2003, ss. 65-75.
- Hacısalihioğlu, Elif, "Sosyal Politika, Sınıf ve Edebiyat: Biraradalığın Seyri ve Yeni Çalışmalar için Yöntemsel Sorular, Sorunlar", *Emek Araştırma Dergisi* (GEAD), Forum yazısı, Cilt 11, Sayı 17, Haziran 2020 ss.227-238.
- Hilav, Selahattin, Kemal Tahir ve Tarihi Kavramak, *Türkiye Defteri*, Sayı:9, Temmuz 1974, ss. 8-18.
- Kayalı, Kurtuluş, "Solda Kemal Tahir Tartışmaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol/Cilt 8*, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, ss. 1095-1101.
- Kılıç, "Mustafa Ercan, Romanların İktisadi Yetkinliği: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Romanını Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden Okumak", *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2022), ss. 86-102.

- Kılıç, Mustafa Ercan ve Muhammed Fatih Çoşkun, "Ortodoks İktisada Alternatif Bir Yaklaşım: Edebi Metinlerin İktisadi Analizlerde Kaynak Olarak Kullanılması", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21/1 (2021), ss. 76-87.
- Kılıç, Ekmel, "Mustafa Kutlu'nun Hikayelerinden İslam İktisadı Bağlamında İktisat Meselesi", *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı/6, Aralık 2020, ss. 540-566
- Kılınçoğlu, Deniz, "İktisadi Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Edebiyat: Geç Osmanlı İmparatorluğu'ndan Üç Örnek", *İktisat ve Diğer Bilimler* (Der. Çiğdem Boz, Kaan Ögüt, Ahmet Deniz Bozkurt), İletişim Yayınları, 2017, ss. 231-266.
- Kızılçelik, Sezgin, *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2012.
- Moran, Berna, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış/ Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*, İstanbul, İletişim Yayınlar, 2001.
- Naci, Fethi, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990.
- Özçelik, Emre ve Eyüp Özveren, "Kurumsal İktisat'ın Dünü, Bugünü, Yarını", *Ekonomik Yaklaşım*, 26/96 (2015), ss. 17-57.
- Özel, Mustafa, *Roman Diliyle İktisat*, İstanbul, Küre Yayınları, 4. Baskı 2018.
- Sarıkoca, Erem, "Kemal Tahir ve Toplum Farklılaşmaları", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına Sosyoloji Yılığ-Kitap 10*, der; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma yayınları 1.Baskı 2003, ss. 193-223.
- Tahir, Kemal, *Notlar/Batılama*, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, Eylül 1992.
- Tahir, Kemal, *Notlar/Çöküntü*, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1. Basım Eylül 1992.
- Tahir, Kemal, *Notlar/Osmanlılık-Bizans*, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1. Basım, Eylül 1992.
- Tahir, Kemal, *Notlar/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1. Basım, Eylül 1992.
- Tahir, Kemal, *Notlar/Roman Notları 1: Topal Kasırga Darmadağın Olan Devlet*, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1990.
- Tahir, Kemal, *Damağası*, İstanbul, İthaki Yayınları, 3. baskı, Mart 2013.
- Tahir, Kemal, *Devlet Ana*, İstanbul, İthaki Yayınları, 5. baskı, Ağustos 2008.
- Tahir, Kemal, *Esir Şehrin Mahpusu*, İstanbul, Sander Yayınları, 1970.
- Tahir, Kemal, *Körduman*, İstanbul, Adam Yayınları, 1991.
- Tahir, Kemal, *Esir Şehrin insanları*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2005.
- Tahir, Kemal, *Kurt Kanunu*, İstanbul, İthaki Yayınları, 14. Baskı, 2019.
- Tahir, Kemal, *Bir Mülkiyet Kalesi*, İstanbul, İthaki Yayınları, 3. Baskı, 2018.
- Tahir, Kemal, *Yorgun Savaşçı*, İstanbul, İthaki Yayınları, 13. Baskı, Mart 2020.
- Tahir, Kemal, *Kelleci Memet*, İstanbul, İthaki Yayınları. 3. Baskı, Nisan 2016.
- Tahir, Kemal, *Bozkırdaki Çekirdek*, İstanbul, İthaki Yayınları, 10. Baskı, Mayıs 2019.

- Tahir, Kemal, *Sağırdere*, İstanbul, İthaki Yayınları, 3. Baskı, Ekim 2007.
- Tahir, Kemal, *Yedi Çınar Yaylası*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2. Baskı, Nisan 2008.
- Tahir, Kemal, *Yol Ayrımı*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2. baskı, Ekim 2006.
- Tepe, Ercan, *Kemal Tahir "Toprakla Boğuşmak Yumuşatır Adamı"*, İstanbul, Siyah-Beyaz Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Timur, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*, İmge Yayınları, 2019.
- Türkmenoğlu, Mustafa ve Sevgül Türkmenoğlu, "Ömer Seyfettin Hikayelerine İktisadi Bir Yaklaşım", *Liberal Düşünce Dergisi*, 26/102, Bahar 2021, ss.197-214.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları 1 Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ülgener, F. Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, Der Yayınları, 3. Baskı 1991.
- Yıldırım, Yüksel, "Kemal Tahir Düşüncesinden Bir Kesit: Osmanlı'da Toprakta Temel Mülkiyet İlişkileri", *Kemal Tahir'in 30. Yıldönümü Anısına Sosyoloji Yıllığı kitaplığı 10*, der: Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayınları, Birinci Basım 2003, ss. 242-249.